

ПЛАНИНСКИ КУРОРТИ: ТУРИСТИЧЕСКА ЕВОЛЮЦИЯ В ТЕРИТОРИАЛНАТА ОРГАНИЗАЦИЯ

Вилиян Кръстев¹

В статията е направен ретроспективен анализ на еволюцията на туристическото развитие на планинските курорти от гледна точка на териториалната им организация. По примера на страни с утвърдени позиции в зимния туризъм (Франция, Австрия, Италия, Швейцария и др.) са онагледени основни зависимости в процеса на усвояване на планинските ресурси спрямо преобладаващото пазарно търсене. Те намират пряко отражение върху организационната структура на планинските курорти от началото на ХХ в. до наши дни. Съобразно особеностите в териториалната организация се диференцират четири поколения планински курорти, които маркират различни етапи от процеса на „превземане“ на планините от страна на туризма. Познаването и осмислянето на подобна еволюция има важно значение за българската практика с цел избягване на редица грешки, както и за адекватно изработване на политики и стратегии в процеса на бъдещо курортно планиране или последваща валоризация на вече съществуващи планински курорти.

Ключови думи: планински курорт, планински ресурс, ски туризъм, териториална организация, Алпи

MOUNTAIN RESORTS: TOURIST EVOLUTION IN THE TERRITORIAL ORGANIZATION

Viliyan Krastev

Abstract: The article is a retrospective review about the evolution of tourism development of mountain resorts in terms of their territorial organization. Following the example of countries with established positions in winter tourism (France, Austria, Italy, Switzerland, etc.) in this article are illustrated key dependencies about the process of utilization of mountain resources towards the prevailing market demand.

---

¹ Икономически университет – Варна; vilianbg@yandex.ru

They have a direct impact on the organizational structure of the mountain resorts from the early twentieth century until today. Particularities in territorial organization differentiate four generations of mountain resorts that mark the different stages of the “takeover“ of the mountains by tourism. Each of these generations characterizes the types of the resorts with specific spatial and functional appearance (compared to the range of offered tourist services) profile. Knowing and understanding this evolution is essential to avoid a number of mistakes along with an adequate development of policies and strategies in the process of planning of future resort planning or subsequent valorization of existing mountain resorts.

Keywords: mountain resort, mountain resources, skiing, territorial organization, Alps

ВЪВЕДЕНИЕ

По традиция понятието *курорт* се отъждествява с места, развиващи лечебни функции (от немски *kur* – лечение). Тази аналогия е придобила широко разпространение, понеже като първостепенен фактор в основата на лечението лежат природните ресурси. Предвид тяхното водещо значение за реализация на лечебен процес и рекреация може да приемем, че курортът е „антропогенно образуване, силно привързано към природните дадености“ (Апостолов, 2013: 374). Това е и причина специализацията на курортите според природно-ресурсния фактор да се установи като най-популярна при типологията им: морски, балнеоложки, планински.

Обликът и стереотипните представи за курортите търпят постоянни трансформации в пространството и във времето, съобразно промените в предпочитанията и нагласите на туристическия пазар. Изхождайки от факта, че курортите са селища и локализации, в които туризмът и рекреацията се ползват с водеща функция в селищния и стопанския им профил, проследяване на развитието им от гледна точка на промените в териториалната организация има важно значение за разбиране на микрогеографията на туризма. За обект на изследване в настоящата статия е избран планинският тип курорти, а предметът се свежда до проследяване на динамиката в териториалната им организация. Насоченото внимание към подобна тематика считаме за актуално, поради сравнително ниската степен на туристическа усвоеност на планинските ресурси в България, което, от гледна точка на екологичните измерения, може да се приеме за сериозно предимство в процеса на тяхната предстояща валоризация за туризма (Еврев, 1987; 1999).

Историческият процес на концентрирано усвояване на планинските ресурси свидетелства, че туристическото начало на планинските курорти е сравнително неотдавнашно. Първите наченки на пространствена организация на туризма в планините се забелязват от началото на XIX в. в някои селища на Алпите, които удовлетворяват предимно нуждите на алпинизма. Действителното курортно строителство обаче настъпва с широкото разпространение на зимните спортове, непосредствено след Първата световна война, развивайки се изключително интензивно. Процесът на „превземане“ на планините чрез ски спорта променя както нагласите в тяхното използване като туристически ресурс, така и начините на поэтапно усвояване, валоризация и териториално

планиране. С масовизиране на зимните спортове планинските курорти се изкачват във височина, създавайки условия за „една нова урбанизация, родена от туристическата експанзия“ (Еврев, 1987: 7). Тази форма на урбанизация, едновременно с постигнатия ефект по отношение задоволяването на туристическите потребности, започва да поражда и проблеми от екологичен, социален и икономически характер. Ски спортът постепенно „завладяват“ все повече планини в Европа, Северна Америка и Япония, пренасочвайки милиони туристи към тях, като към края на 60-те години на ХХ в. изпреварват за кратък период дори световния туристически обем на морската рекреация. Масовото разпространение на зимни спортове се развива паралелно и със специфичен тренд на пространствена организация на местата, изразители на туристическото предлагане в планините. Това позволява различаване на *четири поколения* планински курорти, които илюстрират еволюцията на идеите и практиките в туристическото усвояване на планините (Knafo, 1978; Delorme, 2014).

Планински курорти от първо поколение. Тези пионерни на скиите като спорт и развлечение туристически средоточия поставят началото на световноизвестни днес планински курорти, като: Сент Мориц (Швейцария), Червиния (Италия), Шамони (Франция). Със засилване на интереса към „бялото злато“, особено след провеждането на първите зимни Олимпийски игри в Шамони през 1924 г., се стимулира създаване на ски-клубове в много планински селища, които постигат валоризация на туристическия си потенциал благодарение на разпространението на зимни спортове. Много от тези места впоследствие прерастват в ски-курорти: Давос и Кран Монтана (Швейцария), Кортина д'Ампеццо (Италия), Сен Жерве и Вал д'Изер (Франция), Отцал (Австрия), Гармиш-Партенкирхен (Германия), Стари Смоковец (Словакия), Ла Молина (Испания). Всички те водят началото си от малки селища, разположени в планинско подножие или по поречие на планински реки, на малка надморска височина (600–1000 m). От една страна, удобното им местоположение намира естествено отражение върху техния улеснен достъп от населението на големите градове, но от друга – териториалната организация на инфраструктурното строителство се развива дълго достатъчно хаотично, поради липса на разработен курортноустройствен план и механизми на курортно планиране (Kowalczyk, Derek, 2010) (фиг.1).

В изначално структурно отношение ядрото на планинските курорти от първо поколение се формира от настанителна зона, заедно с някои обекти на развлеченията (театър, казино, възможно балнеолечебница), докато вилните зони и апартаментите съставляват негова периферия. Терените за зимен спорт са на известна дистанция (3–10 km и повече) от центъра на курорта, заради по-голямата надморска височина, на която се локализира изграждането им. От гледна точка на съвременните нагласи и предпочитания, ежедневно преодоляване на подобно физическо разстояние създава неудобства за скиорите. Разположението на основните транспортни точки е организирано в периферията на курортната територия, но поради малката надморска височина те остават леснодостъпни от всички нейни части. На днешния етап от развитието си този тип курорти придобиват все по-изразена хетерогенна структура в организацията на туризма, предлагайки широк спектър от услуги и привличайки достатъчно разнопосочен в своите предпочитания туристически контингент, в т.ч. много пасивни от гледна

Фиг.1. Планински курорт от първо поколение (Шамони, Франция)

Източник: <http://www.liveinternet.ru/users/suri-kata/post120905558/>

точка на практикуването на зимни спортове туристи. В териториално отношение, поради малката надморска височина, околното на някои курорти пространство (Шамони, Кортина д'Ампеццо, Давос, Гренобъл) е подложено на непрестанна експанзия от строителство на нови хотели, вили и развлекателни обекти, засилващо техния урбанистичен облик. Главна заплаха за планинските курорти от първо поколение днес е превръщането им в многофункционални градове, с всички негативно произтичащи от подобно развитие последствия: екологични, естетически, икономически. Налагането на подобна тенденция води до съществена загуба на конкурентоспособност спрямо съвременни курорти, изградени на по-голяма надморска височина, или такива, ориентирани към фамилията ски-отдых с умерен туристически натиск върху планинския ландшафт.

В България планински курорти от първо поколение, аналогични на тези в Западна и Централна Европа от първата половина на XX в., практически отсъстват по обясними причини, свързани с по-късния старт на масово усвояване на планинските ресурси. Съществуват обаче примери на техни късни аналози (Банско), които под натиска на агресивното съвременно търсене изпъкват с проблеми от сходен характер: висока гъстота на застрояване, привнасяща недъзите на градска среда; нарушено екологично и социално равновесие; изтласкване на традиционни стопански дейности; подмяна на културна идентичност.

Планински курорти от второ поколение. Те се появяват през 30-те, но бумът на строителството им е през 40-те и 50-те години на миналия век, когато зимните спортове в Европа се установяват като все по-популярни и започват да определят изцяло съдържанието на зимната рекреация. Тяхното развитие е обвързано с целенасочен процес на изграждане на параселищни образувания (от типа *ex nihilo* – на чисто), разположени на по-голяма надморска височина – между 1000–2000 m: Межев, Алп д'Юез, Мерибел, Куршевел, Супер Льоран

(Франция), Сестриере (Италия), Вербие (Швейцария), Цермат (Австрия). Затова допринася масовата поява и внедряване на специализирана инфраструктура: въжени съоръжения (лифтове и влекове), зъбчати железници, телеферици. Тези технически нововъведения стимулират изкачването на новите терени за зимни спортове все по-нависоко в планините, включително по-южните склонове на някои от тях, част от които постепенно обгръщат ядрото на курортната територия. В резултат на такава териториална организация в курортите се постига непосредствена близост до спортните съоръжения, чието преимущество се изразява с ефекта „със ски от леглото до пистата“ (фиг. 2).

Фиг. 2. Планински курорт от второ поколение (Сестриере, Италия)

Източник: <http://www.sestrierehotel.info/wordpress/wpcontent/uploads/2013/03/DSC0083.jpg>

Териториалното планиране на туризма в планинските курорти от второ поколение се налага като съответстващо много повече на желанието да се практикуват зимни спортове независимо от това, че повечето от тях до края на 50-те години на миналия век (предвид обема на посещаемостта) се развиват като курорти за летен отдих (Macchiavelli, 2002). Настанителната зона в тях, макар и разнообразна с развлекателни дейности, остава преобладаващо еднообразна в архитектурно отношение. Предвид твърдата ориентация към зимните спортове този тип курорти във функционално отношение се развива и в преобладаващо еднообразие откъм туристическо предлагане. Под натиска на търсенето масовата им мултипликация впоследствие съществено маргинализира влиянието, което упражняват върху цялостната организация на планинския туризъм. От средата на 60-те години територията на курортите от второ поколение в много страни на Европа е подложена на непрестанно разрастване в резултат от стихийно строителство на нови хотели, апартхотели и вили, развиващо се „извън всякаква логика в балансираното планиране при използване на територията“ (Macchiavelli, 2002: 144). Ефектът от този процес води до загуба на самобит-

ност и степента на привлекателност на туристическите ландшафти в имиджа на курортите закономерно намалява. Тази тенденция впоследствие предизвиква контрареакция – на пренасищане и спад на интереса към тях, неоправдавайки инвестициите в инфраструктурата. В тази връзка, от гледна точка на имиджовата атрактивност, някои автори констатираат, че „туристите, почиващи в зимни центрове на Алпите, така и не могат да отличат италианските и френските от австрийските или немските курорти“ (Никанорова, 2008: 37).

Сходни проблеми в териториалната организация на планинските курорти от второ поколение (Пампорово и Боровец) се наблюдават и в България. Те се изграждат през 60-те и 70-те години на XX в. на принципа *ex nihilo*, с предварително разработени териториалноустройствени проекти, чиято реализация първоначално оправдава планирания им туристически капацитет (по около 3 хил. легла всеки от тях) и тясно специализиран профил (зимна рекреация). След т.нар. демократични промени в България, в тези курорти се наблюдава достатъчно хаотично строителство на нови материални обекти и ски-трасета, с което се вреди сериозно на курортната им идентичност. Последствията от допуснатата трансформация се изразяват днес преимуществено с негативни черти: загуба на привлекателност; провокиране на социални конфликти в ущърб на зимната рекреация; нарушаване на геоекологичното равновесие. За тяхното нестихващо проявление свидетелства и непрестанното увеличаване на трасетата за ски (със съответните съоръжения), което сериозно нарушава биоразнообразието; променя дренажа терена и стимулира ерозията на склоновете; повишава риска от замърсяване на водоизточниците.

Планински курорти от трето поколение. Те се разпространяват през 60-те и 70-те години на миналия век най-напред във Франция, Италия, Швейцария, Австрия, поделайки се на два типа. *Първият тип* курорти се развива като подвластен на масовите туристически нагласи. Това ориентира изграждането им над горския пояс, на голяма надморска височина (над 1800 m), разпространявайки се с истински бум първоначално във Франция (Ла План, Изола 2000, Аворияз, Вал Торенс, Ризул, Флен, Ле Менюир и др.). Ядрото на курортите е съставено от настанителни и търговски обекти, разположено в планинско уширение, което е в непосредствена близост до долната част на скипистите. В близост до него са изградени големи паркинги, заради невъзможността да се развие вътрешнокурортен трафик. Поради непосредствената си близост до снежните склонове те придобиват известност като *ледени станции* и *кораби сред снега*, а продължителността на зимния сезон при някои от тях достига до 7–8 месеца. Насочени все повече към развлеченията в зимните спортове, планинските курорти от трето поколение задоволяват интереса на активните туристи с отделни трасета за ски, сноуборд, снежен сърф и други атракции в рамките на курортната територия. Монотуристическата им специализация обаче, в съчетание с разгърналото се впоследствие многоетажно строителство и търговията с недвижими имоти, стават основни причини за „степенната им маргинализация“ (Hoerner, 2008: 159). Конкуренетоспособността на тези курорти днес се базира преди всичко върху предлаганите пакети *олинклузив* и *ултраолинклузив*. Последният, освен транспорт, настаняване и изхранване, включва още лифткарти, пълно скиоборудване и скиучилище. От гледна точка на сезонността в туристическото им развитие тези курорти са с практическа неизползваемост през лятото (фиг. 3).

Фиг. 3. Планински курорт от трето поколение (Ле Менюир, Франция)
Източник: http://www.vivaweek.com/IMAGES_LOC%5C3528%5CApartment_Dorons_Les%20Menuires_France_10.jpg

Късна разновидност на първия тип планински курорти от трето поколение, подвластни на масовите туристически нагласи, са т.нар. *туристически анклави от планински тип*. Това обикновено са курорти на голяма надморска височина над горския пояс (от вида на *ски станции*), които в пространствено отношение се развиват полу/изолирано (Изола 2000, Флен). Тяхното предимство е свързано с възможността близко разположените склонове да бъдат съоръжавани с въжени линии (лифтове и влекае) с големи пропускателни възможности (между 1000 и 2000 скиори на час). Архитектурният им профил обаче се развива в преобладаващо урбанистичен стил както по отношение на височината на сградите, така и по отношение гъстотата на застрояване. Предлагането е ориентирано към по-млад туристически контингент скиори поради факта, че надморската височина залага по-сурови условия, които са неподходящи за по-възрастните. Възприемани като „фабрики за ски спортове“ (Lozato-Giotart, 2008: 105) мултиплицирането на този тип курорти значително влошава екологичните и естетическите достойнства на естествената среда в планините (фиг. 4).

Вторият тип планински курорти от трето поколение набляга на противоположен пространствен модел, в авангарда на който стои първоначално Австрия. Моделът се развива на основата на селски селища, разположени на малка надморска височина, със съхранен естествен облик на унаследения културен ландшафт (главната улица, търговските обекти, църквата, старинните хотели). Курортите се отличават със запазено автентично селищно ядро (в традиционния му облик и с местните жители) при своевременно стимулиране на разнообразие в предлагането. Терените за зимни спортове са в периферията на курорта, преминавайки през естествени гористи местности. Новоизградената материална база (най-вече настанителна) е с ограничен настанителен капацитет, неимити-

Фиг. 4. Фрагмент от туристически анклав (Флен, Франция)
Източник: <http://insitu.revues.org/docannexe/image/11243/img-9.jpg>

раща структурите на големите зимни скикурорти. Избягва се също така мултипликация на големи развлекателни комплекси, а се акцентира не само върху фамилен ски отдих, но и върху и зеления туризъм, който е ориентиран главно към топлите месеци, смекчавайки сезонността в развитието им. По такъв начин се постига формиране на двуядрен (от гледна точка на туристическото предлагане) планински курорт, представен от културен ландшафт и зона за ски спорт, който е отговорно ангажиран както към екологично развитие (с ограничаване на антропогенния натиск върху естествената среда), така и към уравнивяване на туристическата специализация (със съхраняване на традиционната стопанска дейност на населението). Близко половината от туристите, посещаващи днес зимни планински центрове, са насочени именно към такъв тип курорти, които развиват алтернативна на ските рекреация: ски туризъм, допълнен от уединение сред природата и автентична културна среда (Minghetti, 2002: 214). Близки до този тип у нас са планински курорти като Цигов чарк, Добринище, Паничище, Априлци, Говедарци, Юндола, с тази разлика, че установяването им като фамилни ски курорти от интегриран тип е все още в незавършен стадий на развитие.

Планински курорти от четвърто поколение. Те придобиват известност като *постмодерни планински курорти и климатични станции*. Появата им стартира от началото на 70-те години на XX век и се развива понастоящем: Валморел, Сер-Шевалиер (Франция), Обергургул–Хохгургул (Австрия). Курортите от този тип отговарят на интегрирано туристическо развитие, залагащо комплексно обслужване в естествена или антропогенизирана среда, което подчертава достойнствата на планинския ландшафт. Планинските курорти от четвърто поколение се отличават със сполучлива интеграция в обслужването

(екотуризм, развлечения и спорт), дължащо се на целенасочено планиране от типа *ex nihilo* със *сепариране на курортната територия* на сектори. Постига се реален ефект на физическо и психологическо „разтоварване“ на курорта при едновременно разширяване на туристическото обслужване, понеже отделните сектори се развиват в много добра интеграция помежду си.

Първият курорт от четвърто поколение е Валморел (на „Club Méditerranée“) във Франция, разделен на пет сектора, разполагащи се в хипсометричен диапазон между 1200–2550 m надморска височина (фиг. 5). Друг такъв курорт е Лез Арк (4 сектора). Строителството при тях е нискоетажно, семпло, подчертаващо пасторална архитектура. Впоследствие някои курорти от второ и трето поколение, под натиска на конкуренцията за по-високи изисквания в предлагането, също претърпяват сепарация: швейцарският Вербие (4 сектора); френските Тин (10 сектора), Мерибел (5 сектора), Куршевел (4 сектора), Ла План (11 сектора).

Фиг. 5. Планински курорт от четвърто поколение (Валморел, Франция)

Източник: http://www.valmorelbooking.com/images/info_pages/copyright-pierre-jacques-valmorel-2012-06-35.jpg

Строителството на планински курорти от четвърто поколение у нас е все още неразвито по обективни причини от структурно-организационен и пазарно ориентиран по отношение на зимния туризъм характер, което поставя България в периферията на подобни иновационни процеси. Зачагъци на своеобразна сепарация на курортното пространство се забелязват при Банско с изкачването му през последните години във височина (селищно ядро – Бъндеришка поляна – Шилигарника). На проектно равнище дисперсно развитие в териториалната организация на зимния туризъм се предвижда и в реализацията на амбициозни проекти като Супер Боровец (Самоков – Боровец – Бели Искър) и Супер Перелик (Перелик – Пампорово – Мечи чал). На фона на общата иновативна вълна

в курортното строителство при водещи планински дестинации обаче преобладаващата тенденция в развитието на планинските курорти у нас продължава да е силно подвластна на увеличаващ се антропогенен натиск по екстензивен път (на основата на вече съществуващи планински курорти), който деформира туристическия им профил в териториално и във функционално отношение. Това налага прилагане на твърди механизми за регулиране на курортното развитие, чийто резултативен ефект да заложи адекватно протекционистко отношение към планинските ресурси със съхраняване на техния потенциал в използването им не само за зимна, но и за лятна и даже за целогодишна рекреация.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

От извършената ретроспекция в пространствената организация на планинските курорти следва да се констатира, че еволюцията в териториалната им организация се развива в тясна зависимост от пазарното търсене и подходите за неговото задоволяване в процеса на усвояване на планинския ресурс. Стремешът към непрекъснато „превземане“ на планините днес обаче е все повече обвързан с висока степен на регулативна намеса. В това отношение съвременното курортно строителство (от четвърто поколение) лансира грижливи и щадящи естествената среда антропогенни образувания, чиято крайна цел е безконфликтно вписване в планинския ландшафт с минимални геоекологични последици. Затова е от изключително важно значение за България да се установи тенденция, насочена към прогресивен и отговорен спрямо планинските ресурси характер, която да ограничи натиска на капитала и агресивното консуматорско търсене, подвластно на вкусове за масово потребление, за сметка на „сътворчество с природата“, непревишавайки рекреационния ѝ капацитет. Подобен род организация на планинското пространство трябва да се развива и с висока протекция спрямо социокултурната среда, недопускайки акултурация или изпадане в „капаните“ на монопрофилна икономическа зависимост от туризма. Развивайки се по такъв начин, в тясна зависимост с принципите на т.нар. отговорен туризъм (Casari, 2008; Isaak, 2014), налагането на тази тенденция у нас зависи преди всичко от повсеместно осъзната потребност (от страна на инвеститори, туристически субекти и потребители), при която набора от предлагани туристически услуги в планинските курорти е необходимо да се запази количествено редуциран, но качествено обусловен.

ЛИТЕРАТУРА

- Апостолов, Н.** (2013) Географията на туризма: един век развитие и достижения. Варна: Наука и икономика, 473 с. / Apostolov, N. (2013) The Geography of Tourism: a Century of Development and Achievements. Varna: Nauka i ikonomika, 473 p. (Bg)
- Еврев, П.** (1987) Планински курорти. София, Техника, 191 с. / Evrev, P. (1987) Mountain Resorts. Sofia, Tehnika, 195 p. (Bg)
- Еврев, П.** (1999) Териториалноустройствено планиране на отдиха и туризма. София, УИ „Св. Климент Охридски“, 207 с. / Evrev, P. (1999) Spatial Planning of Recreation and Tourism. Sofia, St. Kliment Ohridski, 207 p. (Bg)

- Никанорова, Е.Н.** (2008) Географический и туристский образы территории. – В: География и туризм: сб. науч. тр. / Перм. гос. ун-т. Пермь, с. 27–38. / Nikanorova, E.N. (2008) Geographic and tourist area images – In: Geography and Tourism. Collection of scientific works. Perm: Perm State University, pp. 27–38. (Ru)
- Casari, M.** (2008). Turismo e geografia. Elementi per un approccio sistemico sostenibile. Milano: HOEPLI, 241 p.
- Delorme, F.** (2014) Du village-station à la station-village. Un siècle d'urbanisme en montagne. // In Situ, №24, [электронен ресурс] – <http://insitu.revues.org/11243>
- Hoerner, J-M.** (2008) Géopolitique du tourisme. Paris: Armand Colin, 200 p.
- Isaak, R.** (2014) Responsible Tourism and Development in the Context of Peace-Building. // International Handbook on Tourism and Peace. Klagenfurt: Drava, pp. 87–100.
- Knafou, R.** (1978) Les stations intégrées de sport d'hiver des Alpes françaises. Paris: Masson, 319 p.
- Kowalczyk, A., M. Derek** (2010) Zagospodarowanie turystyczne. Warszawa: Wydawnictwo naukowe PWN, 2010, 423 s.
- Lozato-Giotart, J-P.** (2008) Geografia del turismo. Dallo spazio consumato allo spazio gestito. Milano: HOEPLI, 204 p.
- Macchiavelli, A.** (2002) Problemi e prospettive del turismo della neve. // Manuale del turismo montano. Milano: Touring University Press, pp. 141–191.
- Minghetti, V.** (2002) Il turista della neve in Italia. // Manuale del turismo montano. Milano: Touring University Press, pp. 209–230.